

ارزیابی علل عدم مشارکت بهره‌برداران در مدیریت و اجرای طرح‌های مرتعداری تلفیقی (مطالعه موردی: شهرستان پلدشت)

محمد شیخکانلوی میلان^۱، ولی پیری^۲

۱- کارشناس جنگل و مرتع اداره منابع طبیعی و آبخیزداری شهرستان پلدشت

۲- رئیس اداره منابع طبیعی و آبخیزداری شهرستان پلدشت

چکیده

مشارکت بهره‌برداران مراتع قشلاقی عامل مهمی در پیشبرد طرح‌های منابع طبیعی محسوب می‌گردد. پژوهش حاضر با هدف ارزیابی علل عدم مشارکت بهره‌برداران در مدیریت و اجرای طرح‌های مرتعداری تلفیقی در شهرستان پلدشت انجام شد. این پژوهش با استفاده از یک روش توصیفی-همبستگی در خانوارهای بهره‌بردار از مراتع شهرستان پلدشت که طرح مرتعداری داشتند، صورت گرفت. با استفاده از روش نمونه‌گیری ساده چهار طرح مرتعداری ذاکرلو، حاجی صوفی، بایرامعلی آغلی و قوییک تپی دارای ۱۰۶ بهره‌بردار به عنوان نمونه انتخاب گردیدند و با کمک ابزار پرسشنامه مورد مصاحبه قرار گرفتند. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار SPSS۲۱ استفاده گردید. نتایج نشان داد مشارکت یا دخالت دادن مردم در طرح‌های مرتعداری تلفیقی در سطح شهرستان پایین بوده و بیشتر به صورت انفعالی و مجریان طرح در جریان کار قرار می‌گیرند و نتایج را به صورت واضح و دقیق در اختیار سایر بهره‌برداران قرار نمی‌دهند. همچنین نتایج نشان داد که یکی از علل عدم مشارکت مردم در اجرای طرح مرتعداری در مراتع قشلاقی آنها نداشتن آگاهی و اطلاعات کافی از مزایای اجرای طرح‌های مرتعداری به صورت تلفیقی است. آنها اظهار کردند که آگاهی کافی از اجرای طرح نداشتند و حتی در برخی موارد به عنوان طرحی ضد منافع دامداران یاد می‌کردند. در نهایت بیشتر بهره‌برداران مخالف سن بالای ۵۰ سال داشتند و اکثرشان بی سواد بودند.

واژگان کلیدی: طرح مرتعداری تلفیقی، مدیریت، مشارکت، مرتع، پلدشت

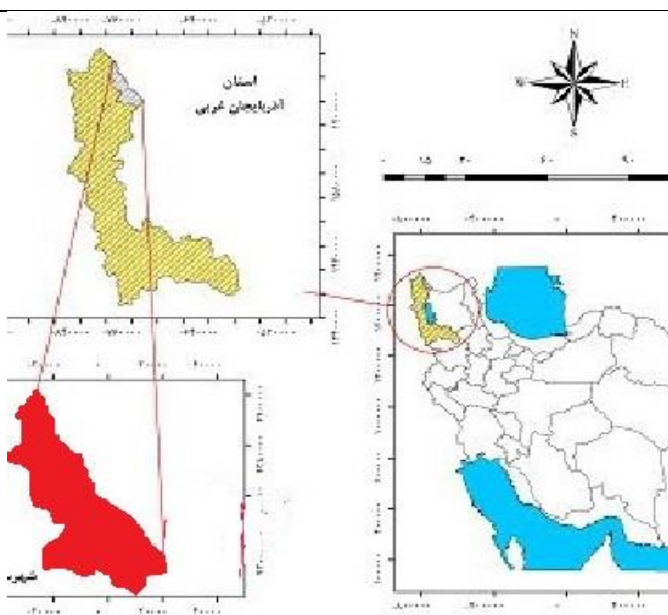
۱- مقدمه

مراتع در سطح زندگی بشر نقش حیاتی دارند و از طریق حفظ آب، خاک و هوا محیط زیست مساعدی را برای زندگی انسان فراهم می‌کنند و نقش اساسی در تامین نیازهای جامعه در زمینه فراورده های دارویی و پروتئینی دارند. به گونه ای که می‌توان مراتع را پایدارترین عامل تولید در دامداری سنتی محسوب نمود که استفاده از آن به عنوان منبع مهم و اصلی تغذیه دام در زمان های گذشته در میان دامداران مرسوم بوده است (محمدبیگی و پور سعید، ۱۳۹۷). امروزه بیش از ۵۰ درصد از خاک کشور را مراتع تشکیل می‌دهد، این مراتع در مناطقی واقع شده اند که به دلیل بارندگی کم، مناسب کشت و زرع نمی باشند و یا اینکه به دلیل کوهستانی بودن، کشت و کار و خاک ورزی در این مناطق باعث تشدید فرسایش خاک می گردد (خلیقی و همکاران، ۱۳۸۵). بعد از قانون ملی شدن جنگل ها و مراتع، شیوه های مدیریتی دستخوش تغییراتی گردید که اثرات آن سبب تغییر در نظام بهره برداری و حتی دامداری کشور گردید. رشد جمعیت و افزایش تعداد واحد دامی، عدم رعایت حقوق عرفی و صنفی و جایگزینی دامداری به جای مرتعداری روند تخریب را تشدید کرد. در این زمان مدیران منابع طبیعی و دست اندرکاران چنین اندیشیدند که مدیریت مرتع باید در چهارچوب علمی و با در نظر گرفتن حفظ منابع اصلی پایه خاک، آب، گیاه و بهره برداری مستمر انجام گیرد. بنابراین طرح های مرتعداری به عنوان برنامه مدون علمی با اهداف فوق در قانون مداری مدیریت منابع طبیعی جای گرفت و در طی دوران های مختلف دستخوش تغییرات تکاملی گردید (توکلی و همکاران، ۱۳۹۲). طرح های مرتعداری یکی از ابزارهای اصلی مدیریت و بهره برداری از مراتع در ایران شناخته شده است که در تهیه آنها به ویژگی های بوم شناسی منطقه از یک سو و به مسائل اجتماعی بهره برداران از سوی دیگر اهمیت داده می شود. این طرح ها در جهت حذف و کاهش تخریب ها و مدیریت بهینه و پایدار مراتع اجرا شده اند با گذشت بیش از سه دهه از اجرای این گونه طرح ها، ارزیابی اثرات آنها ضرورتی انکارناپذیر است که با انجام این کار اعتماد مردم نسبت به اجرای آنها و احساس تعلق بیشتر نسبت به طرح ها افزایش خواهد یافت که در این صورت می توان پایداری طرح های اجرا شده را تا حد زیادی بالا برد (همت زاده و خلیقی، ۱۳۸۵). ارزیابی طرح های مرتعداری معمولاً با هدف مشخص شدن نقاط ضعف، قوت، چالش ها و تنگناهای موجود انجام می شود. این طرح ها بخش قابل توجهی از بودجه بخش منابع طبیعی را در سطح کلان کشوری به خود اختصاص می دهند و ارزیابی صحیح آنها سبب صرفه جویی در هزینه ها و افزایش بازدهی طرح ها خواهد شد. بالا بودن سطح کارایی طرح ها بدین معنی است که پروژه های قابل اجرا در این بخش دارای منافع اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی بالا و قابل رقابت با سایر بخش های موجود در جامعه بوده و امتیازهایی که دولت در اختیار این بخش قرار می دهد سبب تشویق به مشارکت در سرمایه گذاری شود (برهانی و همکاران، ۲۰۱۴). بنابراین به دلیل اهمیت زیست محیطی این منابع، وابستگی معیشت جمعیت کثیری از خانوارهای روستایی به آنها و سرمایه گذاری دولت در اجرای این طرح ها، ارزیابی آنها ضرورتی انکارناپذیر است. آنچه در خصوص اثرات طرح های مرتعداری بیشتر مورد توجه محققین قرار گرفته است اثرات اقتصادی (درآمد مرتعداران، معیشت بهره برداران و ...) و توجیه پذیری اقتصادی این گونه طرح هاست. طرح های مرتعداری تلفیقی یکی از مهم ترین روش های بهبود سطح کیفیت مراتع و بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی بهره برداران می باشد. به عبارت دیگر استفاده از ظرفیت های گیاهان خودروی دارویی، زراعت چوب، آبیاری پروری و غیره می تواند به وضعیت اقتصادی بهره برداران و افزایش بهره مالکانه دولت کمک نماید. جنی و همکاران

(۲۰۱۵) به بررسی اثر مدیریت دام بر مراتع غرب مکزیک پرداختند و نتایج نشان داد بین افزایش مدت زمان چرا با شاخص‌های تنوع زیستی، کیفیت و کمیت تولید علوفه و تغییر در ساختمان خاک همبستگی معنی داری وجود دارد. محمدی و بارانی (۲۰۱۳) به ارزیابی دیدگاه بهره‌برداران از اجرای طرح‌های مرتعداری در حوزه شهرستان مشهد پرداختند نتایج این تحقیق نشان داد که اجرای این طرح‌ها باعث افزایش درآمد بهره‌برداران در بسیاری از طرح‌های اجرا شده است. محمد بیگی و پورسعید (۱۳۹۷) به شناسایی اثرات اجرای طرح‌های مرتعداری از دیدگاه کارشناسان و مرتعداران شهرستان ایلام پرداختند. نتایج نشان داد که اثرات مدیریتی به عنوان عامل آخر تعیین شد در نتیجه طرح‌های مرتعداری شهرستان ایلام کمترین اثرات را در خصوص عوامل مدیریتی داشته‌اند. بنابراین باید به بهبود وضعیت مدیریت این طرح‌ها پرداخت و پس از مشخص کردن دلایل عدم موفقیت طرح‌ها در بخش مدیریت برای پیش برد اهداف طرح‌های مرتعداری برنامه ریزی نمودند. با توجه مطالب فوق تحقیق حاضر نیز با هدف ارزیابی علل عدم مشارکت بهره‌برداران در مدیریت صحیح طرح‌های مرتعداری تلفیقی در شهرستان پلدشت صورت گرفت تا عدم مشارکت بهره‌برداران در مدیریت و اجرای طرح‌های مرتعداری تلفیقی و عدم مدیریت صحیح این طرح‌ها توسط بهره‌برداران بررسی شود.

۲- روش تحقیق

منطقه مورد مطالعه: شهرستان پلدشت واقع در شمال غربی کشور دارای مراتع به مساحت ۱۲۰ هزار هکتار می‌باشد. مراتع ذاکرلو، حاجی صوفی، قویبک تپی و بایرامعلی آغلی به ترتیب به مساحت ۱۴۵۹، ۲۳۰۰، ۶۵۰ و ۳۱۰ هکتار به عنوان نمونه و به صورت تصادفی ساده انتخاب شدند. طبق روش دومارتن و فرمول $IA = P/T + 10$ ، اقلیم این منطقه جزء اقلیم‌های نیمه خشک و طبق روش دومارتن اصلاح شده جزء مناطق فراسرد طبقه بندی می‌شود که در مجموع می‌توان اقلیم را نیمه خشک فراسرد معرفی نمود. از نظر زمین شناسی، جزئی از زون مرکزی و البرز-آذربایجان محسوب می‌شود.

شکل ۱- موقعیت منطقه مورد مطالعه در کشور و استان

روش انجام تحقیق: این پژوهش به لحاظ ماهیت داده ها کمی و از نظر هدف کاربردی است. جامعه آماری مورد بررسی در این مطالعه مجریان و بهره برداران طرح های مرتعداری شهرستان پلدشت در مراتع ذاکرلو، حاجی صوفی، قویبک تپی و بایرامعلی آغلی می باشند. به همین منظور تمامی بهره برداران این مراتع که تعداد آنان ۱۰۶ نفر بودند مورد پرسش قرار گرفتند. برای جمع آوری اطلاعات کمی در این مطالعه برای بهره برداران طرح های مرتعداری پرسشنامه هایی به طور جداگانه در چندین بخش طراحی شد. جهت بررسی پایایی پرسشنامه از آلفای کرونباخ استفاده گردید و مقدار آن برابر ۰/۸۹ محاسبه شد که نشان داد پرسشنامه مورد مطالعه از پایایی مناسب و قابل قبولی جهت استفاده برخوردار هستند. جهت جمع آوری اطلاعات نظری پژوهش مطالعات منابع الکترونیک و کتابخانه ای در دستور کار قرار گرفت. طبق آمار ارائه شده توسط واحد مرتع اداره منابع طبیعی و آبخیزداری شهرستان پلدشت به طور کلی این شهرستان دارای ۱۳ طرح مرتعداری فعال و ۴ طرح مرتعداری غیر فعال یا راکت می باشد که اطلاعات مربوط به این طرح ها که همه آنها مورد تایید اداره منابع طبیعی و آبخیزداری شهرستان پلدشت می باشند به تفکیک طرح های مرتعداری فعال و غیر فعال در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱- اطلاعات طرح های فعال و غیر فعال شهرستان پلدشت

طرح های غیر فعال یا راکت					طرح های فعال				
تعداد	تعداد بهره	نام طرح	نوع مرتع	۱	تعداد دام	تعداد بهره	نام طرح مرتعداری	نوع مرتع	ردیف
دام	بردار	مرتعداری			مجاز	بردار			
مجاز									
۹۱۸	۷۳	ذاکرلو	قشلاقی	۲	۷۰۰	۳	سال آغل پایین	قشلاقی	۱
۱۱۳۴	۲۷	قره خوجالو	قشلاقی	۳	۴۸۷	۱	قوبیک تپی	قشلاقی	۲
۲۹۰۰	۲۵	حاجی صوفی	قشلاقی	۴	۳۱۳	۴	بروژشیدی	قشلاقی	۳
۱۱۲۰	۴	پيله سوار	قشلاقی	۵	۱۴۱۰	۲۴	آسماقاخ-کچو-ولو	قشلاقی	۴
					۷۳۹	۷	دلیک آغلی	قشلاقی	۵
					۷۲۹	۴	ساری آغل ۴	قشلاقی	۶
					۷۸۰	۷	آغل کلاش	قشلاقی	۷
					۴۵۰	۴	قوش پخلی	قشلاقی	۸
					۱۰۴۸	۳	ساری آغل ۲	قشلاقی	۹
					۲۵۴۵	۵۷	خزانگاه	قشلاقی	۱۰
					۷۲۰	۳	ساری آغل ۳	قشلاقی	۱۱
					۷۱۸	۶	ساری آغل ۱	قشلاقی	۱۲
					۳۴۰	۶	بایرامعلی آغلی	قشلاقی	۱۳

متغیرهای وابسته و مستقل: متغیر وابسته این تحقیق شامل میزان تمایل بهره برداران به مشارکت در طرح های مرتعداری تلفیقی بوده و متغیر مستقل هم شامل سن، وضعیت اقتصادی و میزان آگاهی از اجرای طرح های مرتعداری می باشند.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات: به منظور تجزیه و تحلیل داده ها از آمارهای توصیفی (میانگین، میانه، انحراف معیار و ...) و به منظور مقایسه میانگین نتایج مربوط به نظرات بهره برداران از آزمون پیرسون و اسپیرمن در محیط نرم افزار SPSS ۲۱ استفاده شد.

۳- نتایج

■ آمار توصیفی تحقیق

با استفاده از داده های خام حاصل از پرسشنامه ها، آماره های توصیفی تحقیق حاضر به صورت زیر به دست آمد:

جدول ۲- جدول آماره های توصیفی متغیرهای جمعیت شناختی

میزان آگاهی و اطلاعات	وضعیت اقتصادی	سن	
۱۰۶	۱۰۶	۱۰۶	پاسخ گویان
۰	۰	۰	بدون پاسخ
۳/۵۳	۳/۴۷	۳/۵۶	میانگین
۰/۰۵۳	۰/۰۳۴	۰/۰۲۱	میانگین خطای استاندارد
۴۶۴	۵/۵	۴	میانه
۰/۱۷۸۹	۰/۱۹۷۸	۰/۱۹۶۵	انحراف معیار
۰/۰۳۲	۰/۰۳۹	۰/۰۳۹	واریانس
-۰/۱۵۲	-۰/۱۷۲	۰/۲۳۶	چولگی
-۱/۱۹۶	۱/۵۱۸	۰/۲۹۰	کشدگی
۴	۳	۳	مینیمم
۶	۵	۶	ماکزیمم

■ آمار استنباطی

۱. رابطه بین سن و میزان تمایل به مشارکت در مدیریت طرح های مرتعداری تلفیقی

جدول ۳- آزمون همبستگی پیرسون

آماره پیرسون	درجه آزادی	p-value
۷/۶۵	۳	۰/۰۰۲

جدول ۴- ضریب همبستگی اسپیرمن

نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معناداری
اسپیرمن	۰/۲۱	۰/۰۰۶

۲. رابطه بین وضعیت اقتصادی و میزان تمایل به مشارکت در مدیریت طرح های مرتعداری تلفیقی

جدول ۵- آزمون همبستگی پیرسون

آماره پیرسون	درجه آزادی	p-value
۴/۱۳۹	۳	۰/۰۳

جدول ۶- ضریب همبستگی اسپیرمن

نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معناداری
اسپیرمن	۰/۲۱۸	۰/۰۱۵

۱. رابطه میزان آگاهی و اطلاعات و میزان تمایل به مشارکت در مدیریت طرح های مرتعداری تلفیقی

جدول ۷- آزمون همبستگی پیرسون

آماره پیرسون	درجه آزادی	p-value
۶/۴۵۷	۵	۰/۰۲۷

جدول ۸- ضریب همبستگی اسپیرمن

نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معناداری
اسپیرمن	۰/۱۵۹	۰/۰۳۵

۴- نتیجه‌گیری

طرح‌های مرتعداری تلفیقی یا چند منظوره یکی از ابزارهای اصلی مدیریت و بهره‌برداری از مراعات است. در سال‌های اخیر به منظور مشارکت بیشتر و تقویت مالکیت بهره‌برداران در امر حفاظت، اصلاح، احیاء مراعات، تلاش متولیان منابع طبیعی بر آن بود تا این منابع از طریق واگذاری با طرح‌های مرتعداری علی‌الخصوص به صورت تلفیقی در اختیار بهره‌برداران قرار گیرد. اهمیت طرح‌های مرتعداری در حفظ اکوسیستم منطقه بسیار زیاد است. با اجرای طرح‌های مرتعداری تلفیقی هم توان تولید علوفه مرتع بالا می‌رود و بعد از پایان دوره مدیریت چرا و بیولوژیک، تعداد دام بیشتری می‌تواند از مرتع استفاده کند و هم بهره‌برداران با ایجاد زراعت چوب، زنبورداری، شیلات و جنگلکاری مشارکتی میزان درآمد خود را افزایش دهند.

نتایج آزمون پیرسون بین وضعیت اقتصادی و میزان تمایل به مشارکت در مدیریت طرح‌های مرتعداری تلفیقی و نیز سطح معناداری ۰/۰۳ مشخص گردید که مقدار به دست آمده در سطح ۵ درصد معنی دار می‌باشد. با توجه به این نتایج می‌توان اظهار نمود که بیشتر مردم تمایل دارند در اجرای طرح‌های مرتعداری سهیم باشند. ولی مشکلات اقتصادی و وضعیت نامناسب معیشتی آنان باعث می‌شود که مردم به طرح‌های مدیریتی مراعات فکر نکنند و برای بهبود وضعیت فعلی آن کاری انجام ندهند.

نتایج آزمون پیرسون بین سن و میزان تمایل به مشارکت در مدیریت طرح‌های مرتعداری تلفیقی و نیز سطح معناداری ۰/۰۰۲ مشخص گردید که مقدار به دست آمده در سطح ۵ درصد خطا معنی دار می‌باشد. به عبارت دیگر بین سن و میزان تمایل به مشارکت در مدیریت طرح‌های مرتعداری تلفیقی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. یعنی مسئول بودن در قبال خانواده باعث می‌شود که بهره‌برداران برای بالابردن سطح درآمد خود اقدام به مشارکت در مدیریت مرتع نمایند.

نتایج آزمون پیرسون بین میزان آگاهی و اطلاعات و میزان تمایل به مشارکت در مدیریت طرح‌های مرتعداری تلفیقی و نیز سطح معناداری ۰/۰۲۷ مشخص گردید که رابطه معناداری بین میزان آگاهی و اطلاعات و میزان تمایل به مشارکت در مدیریت طرح‌های مرتعداری وجود دارد. یعنی هر چه اطلاعات بهره‌برداران در زمینه مدیریت مرتع و طرح‌های مرتعداری به صورت تلفیقی بیشتر باشد، به راحتی با اجرای طرح کنار می‌آیند و در اجرای آن هم سهیم می‌شوند. با بررسی پرسشنامه‌ها مشخص گردید بهره‌برداران شهرستان اطلاعات درستی از طرح مرتعداری در دست ندارند و یا اینکه اصلاً در جریان اجرای طرح مرتعداری قرار ندارند. بنابراین پیشنهاد می‌گردد کلاس‌های آموزشی و

ترویجی بیشتری در زمینه طرح‌های مرتعداری بخصوص طرح مرتعداری تلفیقی و مدیریت چرا در سطح روستاهای شهرستان برگزار شود و به زبان ساده برای آنان توضیح داده شود.

مراجع

- ۱- محمدبیگی، سعید؛ پورسعید، علیرضا (۱۳۹۷)، شناسایی اثرات اجرای طرح‌های مرتعداری از دیدگاه کارشناسان و مرتعداران (مطالعه موردی: شهرستان ایلام)، نشریه علمی و پژوهشی مرتع، ۱۲(۳): ۳۵۳-۳۴۱.
- ۲- خلیقی، میزمنصور؛ خلیقی، نعمت‌الله؛ فرح‌پور، مهدی (۱۳۸۵)، بررسی پایداری اجتماعی و اکولوژیکی شیوه‌های مختلف بهره‌برداری از مراتع (مطالعه موردی: حوزه سد امیرکبیر)، فصلنامه علمی و پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۱۳(۲): ۸۲-۹۳.
- ۳- توکلی، حسین؛ فیاض، محمد؛ حسن‌نژاد، مریم (۱۳۹۲)، بررسی عملکرد طرح‌های مرتعداری استان خراسان رضوی با رویکرد دلفی فازی و مدل‌های تصمیم‌گیری چند معیاره، نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی، ۲۷(۱): ۳۷-۵۰.
- ۴- همت‌زاده، یلدا؛ خلیقی، نعمت‌الله (۱۳۸۵)، بررسی عوامل موثر بر عدم مشارکت بهره‌برداران در طرح مرتع و آبخیزداری استان گلستان، مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی، ۱۳(۴): ۱۲-۲۳.
- ۵- Borhani, M., H. Arzani., M. Bassiri., M.A. Zare Chahooki & M. Farahpour, (۲۰۱۴). Investigating the effects of range management plans on vegetation of Semirum - Esfahan province, Iranian Journal of Range and Desert Research, ۲۱(۳): ۵۳۰-۵۴۰. (In Persian).
- ۶- Jenny, M., J.Trilleras., V.Jaramillo., V. Ernesto & B. Patricia, (۲۰۱۵). Effects of livestock management on the supply of ecosystem services in pastures in a tropical dry region of western Mexico, Agriculture, Ecosystems & Environment ۲۱۱: ۱۳۳-۱۴۴.
- ۷- Mohammadi, S. & H. Barani, (۲۰۱۳), Evaluation of the viewpoint of exploiters about the implementation of smallscale projects in the area of Mashhad, Master's thesis, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources. ۱۰(۳): ۴۱-۵۵. (In Persian).